

УДК: 341

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.43>

МІЖНАРОДНИЙ І НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Чітак В.В.,

студентка 2 курсу спеціальності

«Міжнародне право»

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин

Київського міжнародного університету (Україна, Київ)

chitakvl8@gmail.com

Усманов Ю.І.,

кандидат юридичних наук,

директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин

ПЗВО «Київський міжнародний університет» (Україна, Київ)

yuryusmanov8@gmail.com

Чітак В.В., Усманов Ю.І. Міжнародний і національно-правовий аналіз стану інформаційної безпеки України в умовах збройного конфлікту.

У цій статті розглядається міжнародна та національно-правова регламентація інформаційної безпеки України після розв'язання Російською Федерацією проти неї збройного конфлікту та вчинення агресії. Аналізуються основні виклики та загрози, роль різних суб'єктів у забезпеченні інформаційної безпеки України в наш час.

Зазначено, що забезпечення сприятливих умов для політичного розвитку України є національними інтересами країни. Основні інтереси включають забезпечення реального виконання політичних прав та свобод громадян для задоволення інтересів окремої людини, зміцнення демократії для задоволення інтересів суспільства та забезпечення ефективного захисту конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності країни, встановлення та підтримання політичної стабільності, включаючи стабільність державної влади та її інститутів. У сфері інформаційної безпеки національні інтереси України використовуються для формування стратегічних та поточних завдань політики держави.

Дослідження показало, що ефективна інформаційна діяльність та використання основних міжнародно-правових документів може значно покращити зусилля держави у напрямку мирного врегулювання кризових ситуацій. Зокрема, інформаційні технології можуть допомогти розширити можливості забезпечення обороноздатності країни. Ефективне використання інформаційних технологій допомагає Україні в інформаційному протистоянні з Росією, досягти своїх стратегічних цілей та забезпечити національну безпеку.

Окрім того, в статті зазначається, що ігнорування інформаційних факторів або спотворення інформації може спровокувати радикальні настрої і спалахи ворожості, що може призвести до дестабілізації ситуації в країні та катастрофічних наслідків для національної безпеки.

Отже, інформаційна безпека є ключовою складовою національного інтересу України, а реалізація сприятливих умов для політичного розвитку країни є необхідною для досягнення національної безпеки та захисту інтересів держави.

Ключові слова: інформаційна безпека, міжнародно-правова регламентація інформаційної безпеки, національні інтереси держави, інформаційні технології, інформаційне протиборство.

Chitak V.V., Usmanov Yu.I. International and national legal analysis of the state of information security of Ukraine in conditions of armed conflict.

The article discusses the international and national legal regulation of Ukraine's information security in the context of the armed conflict initiated by the Russian Federation and the subsequent aggression.

against Ukraine. The main challenges and threats are analyzed, focusing on the role of various actors in ensuring Ukraine's information security in the present day.

It is noted that fostering favorable conditions for Ukraine's political development constitutes the country's national interests. These primary interests include ensuring the effective exercise of political rights and freedoms for citizens to satisfy individual human interests, strengthening democracy to fulfill societal interests, and providing effective protection of the constitutional order, sovereignty, and territorial integrity of the country. Additionally, these interests encompass the establishment and maintenance of political stability, including the stability of state power and its institutions. In the sphere of information security, Ukraine's national interests are employed to shape the strategic and current tasks of state policy.

The study demonstrated that effective information activities and the utilization of key international legal documents can significantly enhance a state's efforts towards peaceful crisis resolution. In particular, information technologies can help expand the capabilities of ensuring a country's defense capacity. The efficient use of information technologies assists Ukraine in its information confrontation with Russia, achieve its strategic goals, and ensure national security.

Additionally, the article emphasizes that neglecting information factors or distorting information can provoke radical sentiments and flare-ups of hostility, potentially leading to the destabilization of the situation in the country and catastrophic consequences for national security.

Consequently, information security is a vital component of Ukraine's national interest, and fostering favorable conditions for the political development of the country is essential for achieving national security and protecting the state's interests.

Keywords: information security, international legal regulation of information security, state's national interests, information technologies, information counteraction.

Постановка проблеми та її актуальність. На сьогоднішній день інформаційна безпека є однією з найважливіших складових національної безпеки України. Після розв'язання збройного конфлікту і вчинення агресії Російською Федерацією проти України в 2014 році, що призвело до незаконної спроби анексії Криму та початку окупації ОРДЛО України, проблеми інформаційної безпеки стали більш актуальними та складними. Подібні виклики для України ще більше актуалізувались 24 лютого 2022 року – після широкомасштабного вторгнення російської армії на територію України.

Кожен день держава-агресор не лише вбиває українців, але й проводить інформаційні атаки на українське населення, які є частиною її військової пропаганди. Її мета – за допомогою фейкової інформації посіяти страх та паніку в українському суспільстві та дестабілізувати політичну та соціально-економічну ситуацію в Україні. Задля протистояння подібній інформаційній політиці, необхідно детально проаналізувати наявні механізми протидії інформаційним операціям країни-агресора в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо сучасних особливостей інформаційного суверенітету та доктрини інформаційної безпеки України досліджувались такими науковцями, як В. Бондаренко, Ю. Горбань, М. Дмитренко, Ф. Медвідь, А. Пишна, Я. Михальский, О. Черевко та інші.

Мета даної статті – провести міжнародний і національно-правовий аналіз стану інформаційної безпеки України в умовах збройного конфлікту, розглянути основні виклики, з якими стикається Україна у сфері інформаційної безпеки, висвітлити міжнародно-правові акти, які забезпечують та регулюють інформаційну сферу.

Вклад основного матеріалу. Проблема інформаційної безпеки є актуальною не тільки для України, а й для багатьох країн світу. Адже у сучасному світі інформація є ключовим ресурсом, який може використовуватися як для досягнення мирних цілей, так і для проведення військової агресії. Важливим стає забезпечення сприятливих умов для політичного розвитку країни та захисту прав і свобод громадян, зміцнення демократії, збереження конституційного ладу, територіальної цілісності країни та підтримання стабільності державної влади та її інститутів. У цьому контексті формуються стратегічні та поточні завдання політики держави з метою забезпечення інформаційної безпеки на основі національних інтересів.

Після початку російської військової агресії проти України, де інформаційна складова стала важливим елементом, відбулася реформа національного інформаційного законодавства. Якщо говорити про національно-правову регламентацію забезпечення інформаційної безпеки, то першим нормативно-правовим актом у цьому напрямку стало рішення Ради національної безпеки і оборони України

«Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» від 28 квітня 2014 року, яке ввів в дію Указ в.о. Президента України від 1 травня 2014 року № 449/2014. Це рішення сформулювало комплексний підхід до системи забезпечення інтересів України у сфері інформаційної безпеки та спонукало органи влади до майбутніх заходів і перетворень у цій галузі. Рішення містило правдиве твердження про те, що *«останнім часом Російська Федерація розповсюджує недостовірну, неповну та упереджену інформацію про Україну, намагаючись маніпулювати суспільною свідомістю в Україні та за її межами»* [16].

Одним з головних способів боротьби зі загрозами інформаційної безпеки є зміцнення кібербезпеки. Важливим міжнародно-правовим актом у сфері забезпечення інформаційної безпеки є Конвенція про кіберзлочинність з метою підвищення ефективності кримінальних розслідувань і переслідувань, які пов'язані з комп'ютерними системами та даними від 2001 року [7]. Ця конвенція надає можливість збирати докази щодо кримінального злочину в електронній формі. Україна ратифікувала цей міжнародний документ у вересні 2005 року, визнавши, що формування спільної кримінальної політики є необхідною для захисту суспільства від кіберзлочинів. Крім того, Україна зобов'язалася привести своє законодавство у відповідність до Конвенції і забезпечити захист своїх критичних інфраструктур від кібератак, вдосконалювати заходи з кібербезпеки та розвивати відповідну інфраструктуру.

За словами Антона Дробовича, директора Українського інституту національної пам'яті, поле бою у війні з Росією не обмежується лише територією України. *«Це найбільша медійна війна в історії людства, яка відбувається в інформаційному просторі. Ця війна є дуже публічною, і навіть під час Другої світової війни такого не було. Навіть в Сирії, де Росія брала участь у війні, не було стільки людей в зоні бойових дій з доступом до Інтернету та веб-камер, що б зафіксувати масове розповсюдження фейкових новин та злочинів, які здійснюють російські військові»* [12].

Перш за все, потрібно зрозуміти, що інформаційна безпека стосується не тільки кібербезпеки та захисту від кібератак. Вона також включає захист від дезінформації, маніпулювання інформацією та фейкових новин, які можуть спотворити правду і збити з пантелику громадську думку.

Саме через такі умови інформаційної війни суспільство має набути ще вищого рівня медіа-культури та медіа-грамотності. Це дозволить людям не панікувати, а перевіряти інформацію, відрізнити брехню від правди та виявляти ботів у соціальних мережах. Прикладом того є проведення корисної роботи Національною спілкою журналістів України [11].

Кремлівська пропаганда вже неодноразово створювала фейки та намагалася приховати свою причетність до загибелі українців. На жаль, прикладів таких ситуацій на сьогодні є вже чимало: ракетний обстріл залізничного вокзалу в Краматорську, що спочатку радував Кремль як знищення «військової інфраструктури», але після того, як стало відомо про вбивство більше ніж півсотні цивільних людей, росіяни швидко видалили свої новини та звинуватили в усьому українське державне управління [10]; ракетний удар в Одесі, коли російські агресори спершу спробували ухилитися від відповідальності за загибель 8 людей та поранення 18 інших шляхом поширення фейку про те, що їхня ціль – військовий об'єкт, який пізніше перетворився на нафтобазу. Однак Одеська міська влада опублікувала фото місця трагедії, яке розкривало брехню. Після цього російські пропагандисти спробували знов поширити новий фейк про те, що будинок був уражений українськими ППО, проте і це було спростовано фотографією, яка відображала руйнування будинку саме від ракетних ударів [20].

У вітчизняній науковій літературі медіа-культуру суспільства описують як здатність соціальних груп і суспільства в цілому ефективно сприймати та створювати інформацію за допомогою засобів масової комунікації, знакових систем та технологій комунікації. На рівні особистості, медіа-культура включає у себе здатність людини взаємодіяти з мас-медіа, адекватно реагувати на інформаційне середовище та регулювати свою поведінку відповідно до цінностей і волі [8, с. 71].

Інформаційна безпека має важливе значення для забезпечення розвитку української культури в усіх її аспектах. Це означає, що потрібно зробити все можливе, щоб забезпечити, що громадяни України мають доступ до точної та об'єктивної інформації про культуру своєї країни. Для цього важливо розвивати медіа та інформаційні технології, які забезпечують довіру до інформації та забезпечують її безпеку.

В умовах війни стає особливо важливим підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності серед населення. Несвідомі громадяни можуть ненавмисно сприяти ворогові, публікуючи в соціальних мережах фото та відео ворожих обстрілів, руху української військової техніки та позицій військових, що може створити загрозу для військових та цивільних осіб. Для того щоб запобігти таким ситуаціям, усі владні органи та громадські структури повинні використовувати ЗМІ, щоб постійно роз'яснювати населенню про те, що дозволено, а що заборонено і які міри будуть застосовані при порушенні закону.

Як було зазначено раніше, правда є найважливішим інструментом для боротьби зі шкідливими фейками. Ключовими фігурами в цій боротьбі є журналісти, які добувають і поширюють цю правду.

Важливу роль у міжнародному регулюванні суспільних відносин у сфері професійної діяльності журналістів відіграють прийняті документи: Декларація Комітету міністрів Ради Європи від 30 квітня 2014 року «Про захист журналістики та безпеку журналістів та інших медіа-учасників» [13], Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи від 26 вересня 2007 року «Про захист свободи вираження поглядів та інформації в кризові часи» [15], Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи від 13 квітня 2016 року «Щодо захисту журналістики й безпеки журналістів та інших працівників ЗМІ» [22], Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи від 3 травня 1996 року «Про захист журналістів в умовах конфліктів і тиску» [14], Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи від 20 липня 2005 року «ЗМІ і тероризм» [4] та Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи від 28 квітня 2005 року «Свобода преси і умови роботи журналістів у зонах конфліктів» [21], які значно позитивно впливають і позначаються на їхній професійній діяльності: можливість усно чи письмово висвітлювати основні проблеми і теми суспільству через ЗМІ; повага щодо конфіденційності журналістських джерел інформації; залучання правоохоронних органів задля захисту від погроз чи нападів через професійну діяльність.

Основоположним є і твердження, що кожна людина має право на свободу вираження своїх поглядів шляхом збирання та розповсюдження інформації та ідей, без будь-якого втручання держави. У 1948 році стаття 19 Загальної декларації прав людини проголосила це право як принцип демократичного статусу кожної вільної особи, зазначивши, що це право включає свободу дотримуватися своїх переконань та шукати, одержувати та поширювати інформацію та ідеї будь-яким способом та незалежно від кордонів [3]. Це ж саме тлумачення міститься в частині 2 статті 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, який розширив поняття свободи слова, включивши такі форми самовираження, як друковані засоби та інші художні форми [9]. Таким чином, право на свободу вираження поглядів охоплює всі можливі форми його реалізації, включаючи свободу журналістики, викладення своїх думок та ідей у друкованих ЗМІ, в онлайн-медіа та в інших формах мистецтва. Обидва міжнародні акти встановлюють загальносвітові основи справедливого та демократичного порядку, проте текст Пакту розширює поняття свободи слова, зазначаючи, що вона охоплює різноманітні форми самовираження.

Однак, через свої дії та ту ж саму правду, журналісти зіштовхуються з проблемами, включаючи викрадення, що є міжнародним злочином, втрату технічного обладнання, недостатність фінансування та інші складнощі.

За період війни в Україні, згідно з моніторингом Інституту масової інформації, було вбито семеро журналістів, які виконували свої професійні обов'язки, дев'ятеро було поранено, а щонайменше 15 журналістів зникли безвісти. Крім того, 106 регіональних медіа змушені були припинити свою роботу через загрози з боку російських окупантів. Росіяни продовжують вчиняти злочини, такі як обстріли, погрози, переслідування журналістів, захоплення телевеж, хакерські атаки на сайти українських медіа, обстріли офісів медіа, вимкнення українського мовлення, блокування доступу до сайтів українських медіа в РФ та окупованому Криму та інші подібні вчинки [19].

Посилаючись на статтю 10 ратифікованої Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка зазначає, що кожен має право на свободу вираження поглядів, що це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати й передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів, українська влада повинна зробити все можливе, щоб забезпечити його захист і ніколи не порушувати [6]. В цьому випадку влада має не лише свої вигоди, оскільки правдива інформація надає більше довіри від українського суспільства та світової спільнот, але й забезпечує реалізацію конституційних прав людини і громадянина на доступ до інформації та її використання в рамках законної діяльності, а також захисту особистої безпеки шляхом забезпечення конфіденційності даних.

Болісною темою є відновлення доступу громадян України, які живуть на тимчасово окупованих територіях та прилеглих до них територіях, до загальнонаціонального інформаційного простору.

На жаль, досягнення цієї мети стало вкрай складним по-перше, через повномасштабне вторгнення Росії в Україну, бо умови воєнного стану додали до цього ще більше складнощів та, по-друге, ситуацію ускладнює те, що тимчасово окуповані території збільшилися, а ворог докладє зусиль, щоб перервати інформаційні та культурні зв'язки між українцями, що проживають на цих територіях, та Україною.

Після перемоги України, особлива увага повинна бути приділена питанню формування української національної ідентичності, зокрема через використання засобів масової інформації, насамперед телеканалів та радіомовлення. Крім того, освіта, зокрема загальноосвітні заклади, університети, коледжі також мають велике значення у вирішенні цієї проблеми і творенні вже зовсім іншого суспільства.

Фахівці доречно вказують на те, що інформаційна стратегія повинна бути частиною комплексної державної стратегії реінтеграції. Завдання засобів масової інформації полягає в просуванні державної стратегії реінтеграції через інформаційний простір, у тому числі в роз'ясненні та громадському обговоренні проекту спільного майбутнього з чітко визначеними параметрами життя в об'єднаній країні, а також в реалізації просвітницьких, освітніх та ціннісно-формуючих завдань через інформаційний простір [18].

З метою зміцнення позитивного іміджу України та її розвитку також є необхідним створення оптимальної системи стратегічних комунікацій для підтримки ефективної інформаційної взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю під час кризових ситуацій.

У Доктрині НАТО детально описується поняття стратегічних комунікацій, яке охоплює координоване та ефективне використання різноманітних комунікаційних засобів НАТО, таких як публічна дипломатія, зв'язки з громадськістю, PR-служба збройних сил, інформаційні та психологічні операції, з метою підтримки політики Альянсу та здійснення заходів, спрямованих на досягнення цілей НАТО [5].

Позитивно розцінюється та реалізується і основні положення Будапештської конвенції, за умовами якої українські правоохоронні органи активно співпрацюють із представниками Ради Європи щодо ефективного забезпечення високого рівня протидії та розслідування кіберзлочинів. Сьогодні кіберполіція спільно з іншими органами виконавчої влади проводить активну роботу з комітетами Верховної Ради України щодо приведення українського законодавства у відповідність до європейського задля вступу України до ЄС [17], [7].

Умови війни призвели до високого рівня інформаційної взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування разом із громадськістю. Міністерства та відомства регулярно надають повну та актуальну інформацію суспільству. На сьогодні вже стало абсолютно звичним для громадян прослуховувати виступи Президента України та голів обласних військових адміністрацій, в яких аналізується поточна ситуація та представляється звіт про їхню виконану роботу.

В умовах творення інформаційного суспільства, розвитку інформаційних технологій всі поточні дії суттєво впливають на військову безпеку, оскільки застосування інформаційних технологій відбувається не тільки в комерційній, але й військовій галузі. Важливо відзначити, що захист інформації від розвідки є традиційною сферою військових структур, які використовують пасивні та активні методи захисту. Це стає дуже важливим у військових діях, адже будь-яка помилка може коштувати життя.

Згідно з думкою багатьох авторитетних дослідників, забезпечення військової безпеки в XXI столітті все більше залежатиме від інформаційних факторів. Американський футуролог Олвін Тоффлер, у своїй книзі «Війна та анти-війна» наголошує: «*Нині інформація стає найважливішим військово-стратегічним ресурсом, принаймні так само важливим, як традиційні види озброєнь і військової техніки. Це означає, що будь-яка держава, яка хоче зберегти свій оборонний потенціал, повинна надзвичайно вдаватися до розвитку методів інформаційної протидії та інформаційного впливу*» [1, с. 45].

Історія воєн XX і початку XXI століть доводить твердження про те, що роль інформаційного чинника у забезпеченні оборонної безпеки значно зросла і надалі продовжує збільшуватись.

Сьогодні майже неможливо уявити збройний конфлікт, де би не було використано інформаційні можливості. Інформаційна війна включає практично всі інформаційні ресурси держави та суспільства.

Рівень захисту військової сфери від інформаційно-сміх технологічних досягнень прямо впливає на національну безпеку держави. Відкриття нових інформаційних технологій дозволяє отримувати інформацію про противника, що може попередити конфлікти та напади. За допомогою своєчасного інформування та енергійного інформаційного та дипломатичного діалогу Захід зумів консолідувати свою позицію та зусилля. Це призвело до швидкої та сильної реакції Європи та світу на війну, що була розв'язана. Світова громадська думка, будучи обізнаною заздалегідь, негайно підтримала жертву агресії, що дозволило Заходу перемогти Кремль в світовому інформаційному полі [2].

Стівен Хоррелл, колишній офіцер військово-морської розвідки США та науковий співробітник СЕРА, пояснює, що розвідка НАТО працює за моделлю, яка об'єднує інформацію, отриману від 30 країн-членів, та аналізує її на різних рівнях командування для подальшого представлення політич-

ним керівникам Альянсу та оперативним командирам. Це створює картину колективного інтелекту. Урядові представники США підтвердили, що «*Ми обмінюємося розвідувальними даними з Україною, надаючи їм інформацію про те, що за горизонтом*» [2].

Наразі, точиться дискусія щодо думки деяких дослідників про те, що значна частина конфліктів між державами переноситься в інформаційну сферу, і це особливо спірно в контексті російсько-української війни.

Ймовірно автори, які стверджують, що зброя повинна бути замінена «м'якою силою» переконань та психологічними маніпуляціями, і мали б рацію, але сучасні країни не планують відмовлятися від військової сили як головного інструменту своєї агресивної політики, незважаючи на значне зростання значення інформації та технологій в боротьбі з новими загрозами інформаційної епохи.

З викладеного можна дійти певних **висновків**. Міжнародний та національно-правовий аналіз стану інформаційної безпеки України демонструє, що свобода поглядів наділяє суспільство одним із найдосконаліших інструментів, які дають змогу довідатися і скласти уявлення про ідеї й позиції як самих суб'єктів вираження, так і тих явищ, які ними оцінюються. Сучасна ефективна інформаційна діяльність здатна значно покращити зусилля держави у мирному вирішенні кризових ситуацій, тоді як її ігнорування та змінення інформації можуть спровокувати радикальні настрої, ворожість та призвести до катастрофічних наслідків.

Розглянувши міжнародно-правові та національні акти із забезпеченням інформаційної безпеки: Конвенція про кіберзлочинність, Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 26 вересня 2007 року «Про захист свободи вираження поглядів та інформації в кризові часи», Указ Президента України «Про рішення Рад національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» варто зауважити, що задля досягнення кардинальних змін у сфері міжнародно-правового регулювання інформаційних обмінів та комунікацій має враховуватись значна відмінність у правових підходах різних країн до формування національного інформаційного законодавства, забезпечуватись зв'язок між внутрішньодержавною та світовою (глобальною) інформаційною інфраструктурою, задля уникнення конфліктів, та необхідно гармонізувати правове регулювання на різних рівнях.

Україні варто й надалі продовжувати зміцнення міжнародного співробітництва з організаціями, такими як НАТО, ОБСЄ, ЄС та ООН у всіх сферах. У разі можливості, Україна повинна захищати свої позиції та інтереси на міжнародних переговорах, у форматах співпраці та в міжнародних судах. Також необхідно активно використовувати європейські та міжнародні стандарти в галузі кібербезпеки, розвивати роботу спеціальних органів, які здатні ефективно взаємодіяти з відповідними органами ЄС та НАТО, та залучати Україну до спільних навчань та тренінгів, включаючи іноземних спеціалістів.

Використання інформаційних технологій у військовій сфері відкрило нові можливості для забезпечення обороноздатності держави проти агресора. Володіння інформаційними ресурсами та їх захист стали так само важливими як і наявність зброї, боєприпасів, транспорту тощо. Тільки перевага України в інформаційному протистоянні з РФ буде допомагати досягненню її стратегічних цілей країни та найбажанішому результату – перемозі.

Список використаних джерел:

1. Toffler A. War and Anti-War. N.Y.: Little, Brown and Company, 1993. 302 p.
2. Разведка США предупредила о вторжении России за несколько месяцев. Голос Америки: веб-сайт. URL: <https://www.golosameriki.com/a/us-intelligence-ukraine-russia-war/6532808.html> (дата звернення 14.03.2023).
3. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 14.03.2023).
4. ЗМІ і тероризм: рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи від 20 липня 2005 р. № 1706 (2005). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17343&lang=en> (дата звернення 14.03.2023).
5. Картки: що таке стратегічна комунікація і кому вона потрібна. Центр політичного консалтингу: веб-сайт. URL: <https://cpc.com.ua/articles/kartki-scho-take-strategichna-komunikaciya-i-komunivona-potribna>(дата звернення 14.03.2023).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 14.03.2023).

7. Конвенція про кіберзлочинність: міжнародний документ від 23 листопада 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення 14.03.2023)
8. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: *навчальний посібник* / за ред. Л.А. Найдьонової, А.Т. Барішпольця. Київ : Міленіум, 2009. 440 с.
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043. (дата звернення 14.03.2023).
10. Обстріл житлового будинку в Одесі: окупанти за фейком намагалися приховати свій злочин. АрміяInform: веб-сайт. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/04/25/obstril-zhytlovogo-budynku-v-odesi-okupanty-za-fejkom-namagalysya-pryhovaty-svij-zlochyn/> (дата звернення 14.03.2023).
11. Онлайн-лекція «Фактчекінг в умовах війни»: репортерам розкажуть, як об'являють ложь в соцсетях, НСЖУ. Українські новини: веб-сайт. URL: <https://ukranews.com/news/852453-onlajn-lektsiya-faktcheking-v-usloviyah-vojny-reporteram-rasskazhut-kak-obnaruzhivat-lozh-v> (дата звернення 14.03.2023).
12. «Перша світова медійна війна». З якою назвою напад Росії на Україну увійде в історію і що робити з 9 травня – інтерв'ю з Антоном Дробовичем. New voice: веб-сайт. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/viyna-v-ukrajini-persha-svitova-mediyna-viyna-drobovich-novini-ukrajini-50235840.html> (дата звернення 14.03.2023).
13. Про захист журналістики та безпеку журналістів та інших медіаучасників: декларація Комітету міністрів Ради Європи від 30 квітня 2014 р. URL: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/C10Tb8ZfKDoJ/content/declaration-of-the-committee-of-ministers-on-the-protection-of-journalism-and-safety-of-journalists-and-other-media-actors-adopted-by-the-committee-of?_101_INSTANCE_C10Tb8ZfKDoJ_viewMode=view (дата звернення 14.03.2023).
14. Про захист журналістів в умовах конфліктів і тиску: рекомендація Комітету міністрів Ради Європи від 3 травня 1996 р. № R(96)4. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_734 (дата звернення 14.03.2023).
15. Про захист свободи вираження поглядів та інформації в кризові часи: рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 26 вересня 2007 р. URL: <https://rm.coe.int/extracts-of-cddh-documents-concerning-cddh-exp/16807344f2> (дата звернення 14.03.2023).
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 01.05.2014 № 449/2014. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/laws/show/449/2014/paran2#n2> (дата звернення 14.03.2023).
17. Рада Європи готова до співпраці з Україною для імплементації Будапештської конвенції про кіберзлочинність. Interfax- Україна: веб-сайт. <https://ua.interfax.com.ua/news/general/638709.html> (дата звернення 14.03.2023).
18. Реінтеграція окупованих територій: інформаційна складова. Аналітичний центр «Обсерваторія демократії»: веб-сайт. URL: <https://od.org.ua/реинтеграция-оккупированных-территорий/> (дата звернення 14.03.2023).
19. Росія скоїла 243 злочини проти журналістів та медіа в Україні – моніторинг ІМІ. Детектор медіа: веб-сайт. URL: <https://detector.media/infospace/article/198658/2022-04-24-rosiya-skoila-243> (дата звернення 14.03.2023).
20. Росіяни намагалися видати обстріляний житловий будинок в Одесі за «військовий об'єкт». Центр стратегічних комунікацій. New voice: веб-сайт. URL: <https://nv.ua/ukr/odesa/rosiyani-namagalis-vidati-obstrilyaniy-zhitloviy-budinok-v-odesi-za-viyskoviy-ob-yekt-50236728.html> (дата звернення 14.03.2023).
21. Свобода преси і умови роботи журналістів у зонах конфліктів : резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи від 28 квіт. 2005 р. № 1438 (2005). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17326&lang=en> (дата звернення 14.03.2023).
22. Щодо захисту журналістики й безпеки журналістів та інших працівників ЗМІ: рекомендація СМ/Rec (2016) 4 Комітету міністрів Ради Європи від 13 квітня 2016 року URL: [Recommendation_CM_Rec20164_1.pdf](https://www.coe.int/t/ta/Recommendation_CM_Rec20164_1.pdf) (nrada.gov.ua) (дата звернення 14.03.2023).